

ЦИВИЛИЗАЦИЈА ОГЊИШТА

8. ЈУН – 3. ЈУЛ 2022.
ГАЛЕРИЈА РТС
БЕОГРАД, ТАКОВСКА 10

УДРУЖЕЊЕ
ЧУВАРИ
ОГЊИШТА

РТС

ИЗ ПЕПЕЛА – ПАСТЕНИЦА

ШУМАДИЈА, ЈЕСЕН 1953.

Памтим, имао сам тек шест година и по природи ствари на селу и своја задужења/послушања у нашем малом домаћинству. Не тако често, али по потребама слали су ме у друге домове да нешто однесем или донесем, тако су се слагала искуства а ствари се постављале на своје место. Знатижељан од почетка, примећивао сам и појаве које нису биле уобичајене у нашој кући и све се неопазнице слагало у једну пасивну меморију, што се тек у зрелом добу отварала и разврставала. Моји стари научили су ме које чему, што је у оно доба било обавезујуће понашање, рецимо: да се старији људи, при сусрету обавезно поздрављају са „Помаже Бој“, да се најстарији и кумови целивају у руку, немоћном или старом да се увек нађе на помоћи, да се божјем човеку

или попу увек обраћа уз благи наклон и о свему што се (за децу) подразумева, и у цркви. Било је ту још које чега, на пример да се никада не седи на прагу, да се не игра у пепелу, пљује или прескаче ватра, не сме се псовати, јести зелено воће... а да треба обавезно ићи и на весела и на сахране код комшија и чак далеких рођака... Деда ме је научио рано да палим ватру и много шта око ње, како се распламсава, чува, обнавља, а бака кућним понашању – поштовању хлеба и „*Свеја шио нам је Бој даривао*“ и како се према чему треба одности, па да су и животиње, биљке/створови божји, дати нам на употребу, бригу и старање, и да се и према њима треба „*с њамаћу и чистија срца*“ опходити.

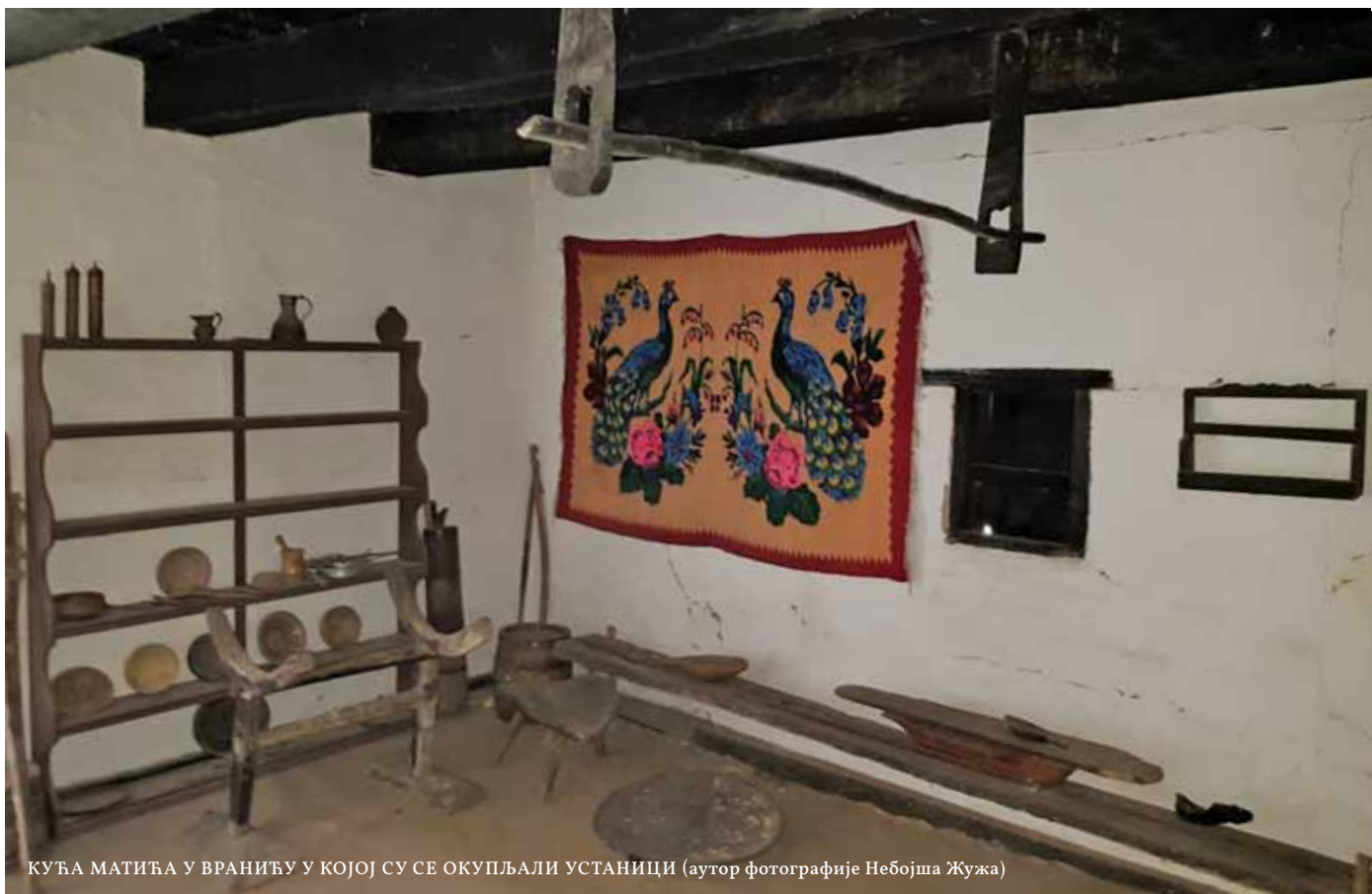
Упамтио сам многе ствари око ватре, мени тада неразумљиве и необичне радње које сам тек касније донекле доконао и успут правил-

РЕКОНСТРУКЦИЈА КУЋЕ НЕНАДОВИЋА, НАРОДНИ МУЗЕЈ ВАЉЕВО

РЕКОНСТРУКЦИЈА ОГЊИША У КУЋИ НЕНАДОВИЋА У БРАНКОВИНИ (аутор фотографије Милан Веселиновић)

КУЋА МАТИЋА У ВРАНИЋУ У КОЈОЈ СУ СЕ ОКУПЉАЛИ УСТАНИЦИ (аутор фотографије Небојша Жужа)

није схватао. На пример, да жишком може да се окади кућа, али и заслади врућа ракија, а њеним пепелом благослови воћка или марвинче; да се у ватру никако не сме пљувати нити око ње псовати, јер ће све то – на зло изаћи! Све то се, тек у сасвим зрелим годинама сублимисало у дивном, свеобухватном стиху великог песника српског, београдског, а и метохијског Алеке Вукадиновића у наслове збирке „У Вајри се Бој одмара“ (2018), и готово сасвим заокружило у пуно и апотропејско, митско и истинско значење ватре, једног од највећих дарова Човечанству.

У нашој кући, грађеној око 1930. године у пространом предсобљу шепурио се „модерни“, бронзани шпорет који је стигао с неких дединих џамбаских похода у пречанске земље, где је све до пред Други светски рат одлазио са мушким члановима породице са целепима стоке коју су терали чак од Пештера и

тамо, по средњој Европи продавали, још од доба аустријских. Тај шпорет остао је у особитим успоменама, у њему сам сасвим овладао вештином баратања ватром, ту су се спремале особите сласне, једноставне шпеције које су мајка или бака, очас оправиле „за своје чедо“, на пример – јаје на плотни, или свежа пилаћа цигерица, мала лепиња, док се не испече онај, најбољи на свету, црни, из велике зидане фуруне – тешки, накисели и велики хлеб, с кором какву више не можете нигде срести; на чију још топлу кришку, шта год да се стави: маст, павлака, пекмез какав или мед, даје онај непоновљиви укус, који се памти заувек.

И КАСНИЈЕ

Стога, нисам био баш обавештен о другим начинима грејања куће, сем помоћу шпорета,

па иако сам с дедом често палио ватру на отвореном, у винограду, воћњаку или у озебле дане, при стаду, и то на почетку гвозденим огњилом (оцилом), кременом и помоћу труда, а тек касније шибицама и најпосле упаљачима разним. Међутим, од првог сусрета, импресионирано ме је ватриште, на сред главне просторије у другим кућама, што је у обичне дане тињало, у подне, или с вечери – пламсало весело и на њему се дискретно испаравао велики, чађави котао, обешен о вериге, шта-год кувало у земљаном лонцу, с краја ватре или нешто пекло под црепуљом, на жару или под сачем. Тада сам сазнао да се то место зове огњиште, да се око њега вију многе приче, значења и изведенице, што се тек касније тумачило и разабирало; за почетак памтио сам само оно очигледно: да је обично то место било ограђено, понегде и озидано каменом, облацима или ћерпичом, да се пепео не разноси или – не дај Боже – каква жишка не узјогуни и направи штету. И готово свуда, изнад ватре беху отворене баце за излазак дима изнад крова, кроз коју су се пробијали шкрти зраци сунца и као оштрим ножем пресећали прашњаву и задимљену просторију. Ређе сам сретао и широке оцаке што су се шепурили над новијим кућама. Запажао сам и многе справе и алате, који нису биле познате у нашој „модерној“ кући. Распознавао сам машице, разне кукаче, жараче, особито оне гвоздене куке које су, под самим кровом носиле комаде сувог меса или сланине, почађале, али кад се добро оперу млаком водом – готово провидне од узорног сушења на диму и голомразици. А онда разне лопатице, ватраљ, и дрвене или металне жбице за натицање меса и поврћа за печење на пепелу или жару; па још саџак, црепуљу, сач, решетку, ражањ (за жртвену животињу: јагње, прасе, петла), плочу металну за под огњишта, тепсије и други судове, вериге, обавезно суд за сакупљање и чување пепела од кога се кувао цеђ, сасвим сврховито и узорно хигијенско перило, за личну хигијену, одећу и постељину; и мноштво мени неразумљивих алатки, попут преклада, о коме сам по нешто са-

знао тек у зрелом добу, из литературе и особито од мог друга и врлог археолога Драгана Јаџановића. А сазнао сам да је то озбиљан, и култни и употребни предмет, настао још у бронзано, хелмско време на који су се ослањали трупци и дужи комади дрвета, да се равномерно и постепено пале на огњишту и да су за њега сплетене многе радње и обичаји. Упамтио сам, код баба Миленије, да је та направа имала облик неке необичне животиње, аждаје са две главе; а касније сам сретао и облике налик стилизованим вуковима, птицама, биковима, или чак лавовима, реликте неке далеке прошлости. И, по разним угловима понегде сам, подаље од ватре примећивао и разбој, мотовило, и све намењено племенитом шумадијском ћилимарству, са којих су се, у касне јесени, рана пролећа и особито зими, када пољски послови умину – чула равномерна чекетања и по њиховом ритму лако распознавало чију то девојку спремају за удају или да нека вредна, млада мати тка нову љуљку, ћилимче за колевку, поњаву, постељину или веш од кудеље, ређе од лана, а највештије и оно чувено, „призренско платно“ оплемењено свилом, за венчанице, убрусе, за дар иконама у цркви или, просто за понос вештини и труду женске чељади. И поред разбоја, понекад и уз софру или у каквом светлом углу, блистао је и мамио позорност украшени ковчег за девојачку спрему и потрепштине. Он би се отварао свакога пролећа, ради ветрења и сунчања, пред просцима или о кавим великим свечаностима, да би се дом похвалио вештином и имовином својом. У најстаријим кућама, поред огњишта била су пободена и два насрамна, раклџаста коца, на које се о Божићу, у време великих хладноћа – окретала печеница или за зимске, мрсне славе – нек друго пециво. Сећам се добро, око овога места увек се нешто пословало, било је динамично и бучно, особито тамо где је породица била већа. Млађи су се бринули о ситнежи „*да не уїагну у ваїру*“, домаћице су пословале око јела, или искувавале веш, мушкарци пушили, пијуцкали и испредали приче из Великог рата.

КУЋА ВУКА СТЕФАНОВИЋА КАРАЏИЋА (фотографија Центра за културу „Вук Караџић“ Дозница)

КУЋА ВУКА СТЕФАНОВИЋА КАРАЏИЋА (фотографија Центра за културу „Вук Караџић“ Лозница)

МАКЕТА КАМЕНЕ КУЋЕ, СА СТАЛНЕ ЕТНОГРАФСКЕ ПОСТАВКЕ МУЗЕЈА ХЕРЦЕГОВИНЕ У ТРЕБИЊУ

„КОЧИЋЕВО ОГЊИШТЕ“ НА МАЊАЧИ, МУЗЕЈ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

И још се сећам, уз ватру је обавезно седео најстарији домаћин, удобно заваљен на треножац што се ослањао о централни кућни стуб, одмах поред ватре; касније сам сазнао да је то било његово, почасно место и да су уз њега могли да седе драги гости, мушки укућани о договорима и припремама за веће послове или славља, и у крилу, понекад и најмилије унуче. Чинило ми се тада да је он неодојиви део тог ватришта и да, поред тога што ту греје старе и озебле кости има и „задатак“ да, с времена на време процара и подјари ватру, жишком запали цигарету, коју дуго завија и затим с таквом насладом пуши да је и мене касније, тај његов очиглени ужитак навео „да зайалим“. А у ретким тренуцима, кад сви послови умину, уз ватру су седале и бака или мајка, узимале чеда у крило, или их окупљале око себе и испредале најдивније поучне приче, бајке, басне и уз пут деци у памет

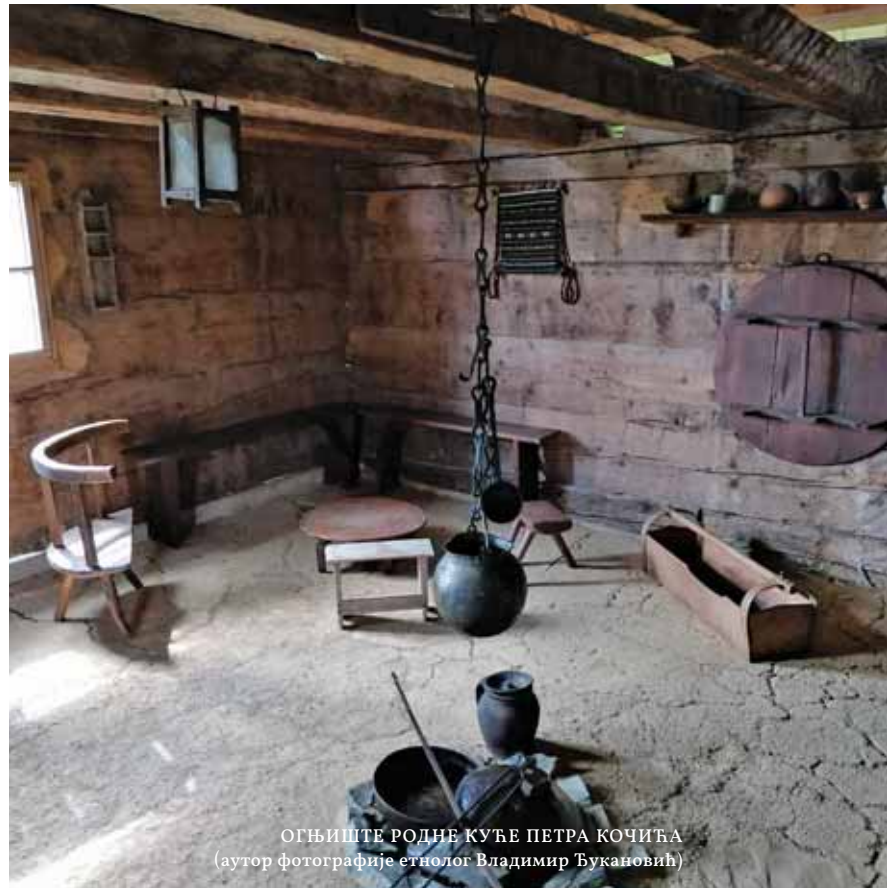
удевале племените пословице, основицу за будући поштени и човека достојни живот: „Како сејеш, њако ћеш и жњети“, „Добро чини, ња се добру нагај“, „На муци се њознају јунаци“, „Не узноси се у добру, ни њи у зло време очајавај; све ѡрлази, све се мења“, сем камења... А онда би их већ успаване и смирене односиле или доводиле у постељу, тихо изговарале молитву, коју су најстарија деца за њом понављала, закрстила их редом, љубила у чело и нежно покривале. Ах, сећања дивна, време неумитно, о снови... И као да чујем, издалека, оно „Снајо дедина“, „Јабуко злајна, бакина“, „Чего моје“, „Узданице, наследнице мили“...

Већ током младости и одласка у град гасила су се огњишта, што ради модернизације, градње нових кућа, где за њих више није било места, ради сељења или одласка „на Онај Свеј“, последњих чланова фамилије. Врло брзо, са напуштањем дома, урушавао се кров,

ОГЊИШТЕ РОДНЕ КУЋЕ ПЕТРА КОЧИЋА
(аутор фотографије
етнолог Владимир Ђукановић)

ОГЊИШТЕ РОДНЕ КУЋЕ ПЕТРА КОЧИЋА
(аутор фотографије етнолог Владимир Ђукановић)

кроз кућу је, однекуд готово одједном изцикљало какво витко дрво, често јасен, још чешће оно „кисело“ или каква зова, као да су желели да подсети на древне везе са дајдубљом прошлошћу обичаја, дома и митова. Таква запуштена или разорена места звала су се пепелиштем, и старији су бранили да се ту било шта гради или сеје, али су често то заборављали, па их је, стизала неумитна клетва запуштеног огњишта, заборављајући ону давно скројену, дивну мисао „*Благо сину на мајчину крилу, фамилији на ојњишћу милу!*“

Али, у ово наше несрећно време, све чешћа се чује и види повратничка прича, „блудних синова“, попут ове носталгичне и бајковите.

На ојњишћу

На огњишту / мога деде / увек свега / беше доста, / дивна кућа / сва у цвећу, / сад огњиште / празно оста. Нигде нема / живе душе, / ноћу

само / цвиле сове, / одолети / нећу моћи – / огњиште ме / старо зове. Детињство ми / овде оста, / драга ми је / земља ова, / ту ми оста / понос рода, / и гробови / прадедова. (Србислав Срба Крајчић)

Или адоративна, од истог песника, која се може односити на било чије напуштено:

Ојњишће

У брдима код Петрове Горе / стара крушка још и сада стоји. / стигох рано у свитање зоре, / то је гнездо од предака моји'. Свд околу шумарци и поља, / по огњишту само птице лете, / ту је бунар и љуљашка моја, / оти'шо сам док сам био дете. Гледам-нешто миче се у сени, / срце бије удара све јаче, / подивљало, ал' прилази к мени к' мени / па се мази напуштено маче. Кордун ми је за срце прираст'о, / драга ми је дедовина моја; / у њему сам нико и одраст'о, /

РОДНА КУЋА МИХАЈЛА ПУПИНА, ДОМ КУЛТУРЕ „МИХАЈЛО ПУПИН“ ИДВОР,
ПОСТАВКА НАРОДНОГ МУЗЕЈА ПАНЧЕВО

хранила ме палента и проја. Ој, Петрова Горо,
лепотице, / многе тајне ти кријеш у себи, / по
злу нашем наша миљенице, / са поносом кла-
њамо се теби.

Касније сам се често сусретао са све модер-
нијим огњиштима, узиданим пећима или ка-
минима, и разумевао да потичу још из давних,
Винчанских времена. Тек понегде у Црној Го-
ри, Херцеговини или Западним Српским зе-
мљама могао се срести какав ђед, што уз огањ
бди и кроз ватриште зури, ко зна, у какву да-
лину. Све остало су сменили шпорети, пећи
на различита горива, електрична грејна тела,
радијатори и подна грејања; али сам брзо
схватио да и оно стиже још из древне Винчан-
ске цивилизације и да су је као технику загре-
вања кућа, Римљали преузели од словенских

Етрураца, нигде не помињући његово право
порекло. Са тим „новотаријама“ олакшавао се
живот али и брзо губило оно племенито вре-
ме, које се никако повратити неће, као у ка-
квој бајци, што донекле и јесте било!

А, знатно касније, током студија из разли-
чите литературе, искуства колега али и соп-
ственог лагано се – усталила истина да огњи-
ште је у словенској, и другим традицијама, од
искона – постало епицентар дома, вертикала
што спаја земаљски и небески свет, преплиће
их и доводи у апсолутни склад. Етимолошки
– Огањ потиче из санскритског језика, од бога
небеске Ватре (Agni), а сама реч Ватра из старо-
персијског (Atar). Сва ова расута знања у нас
је лагано сабирала антропологија, званично
прстигла тек 1975. и то из више праваца, а не-
како највише се усталила она структурална,

РОДНА КУЋА ГАВРИЛА ПРИНЦИПА, ЕМИСИЈА ТВ БЕОГРАД „КАРАВАН“ МИЛАНА КОВАЧЕВИЋА

на принципима Клод Леви-Строса и Едмунда Лича, а међу нашим код нашег И. Ковачевића. То је уствари „... наука о човеку који свуда и у свим временима има у основи исте појаве и мора да решава исте или сличне проблеме: да једе, пије, спава, сања, брине о поштомству, пиши, пира, влада, љуби и сахрањује своје мртве. Тако се с правом говори о јединству људске расе у сусрећу са болом, смртју, сажаљењем, верским заносом и далеким сећањем на иницијацију.“ (Ђуро Шушњић). У принципу – да, али уз многе локалне варијације и неусаглашености о Мајки беле цивилизације, коју све више научника виде управо на овим, нашим – хелмским просторима. У прилог таквим тезама иду још сасвим неизбрушена сазнања о кући и огњишту Лепенског Вира (Драган Срејовић, Александра Цермановић, Предраг Пеђа Ристић, Христивоје

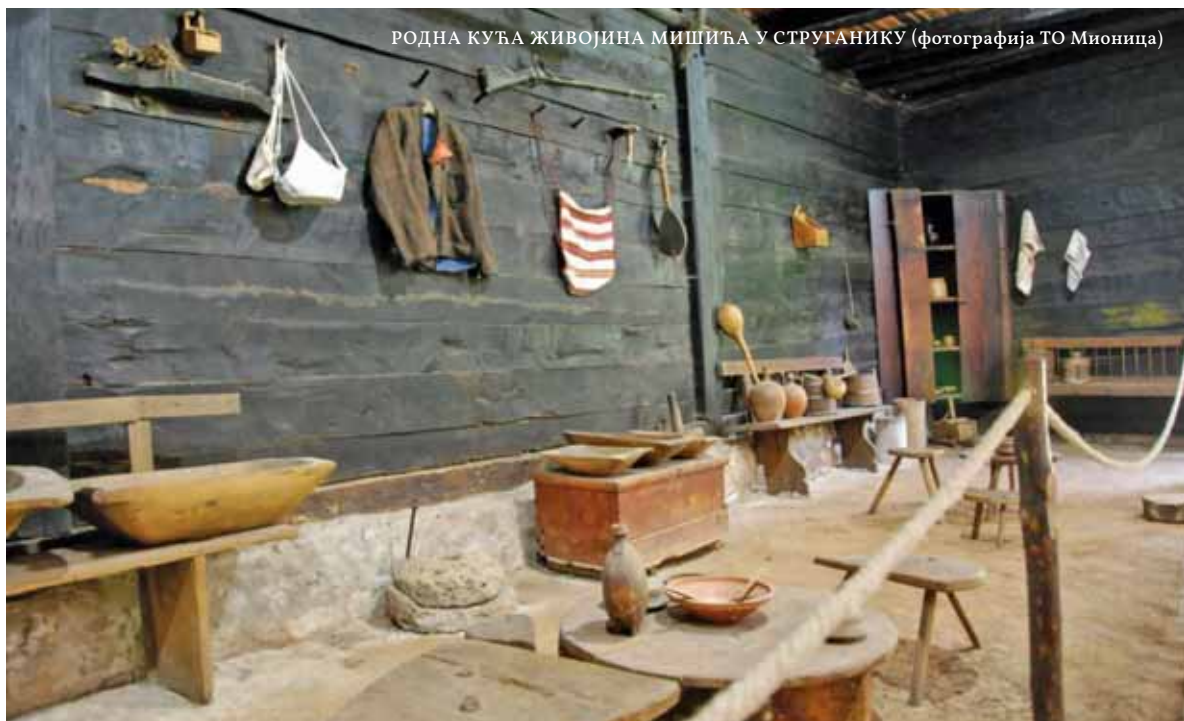
Павловић, Драган Јацановић, Жељко Утвар...), и каснијим, јасним назнакама и артефактима из Винчанске цивилизације, када се огњиште, постепено измештало са средине куће, закопано и оивичено каменом, касније ћерпичом и претварало у керамичку (хлебну) пећ где су се готовила јела и изводиле различите обредне радње, о чему сведоче налази малих керамичких модела, који су имали култни карактер. Важно је и да се упамти да се око огњишта, еволутивно развијала и стасала цивилизација, јер на том ватришту поред грејања, осветљења и припреме хране настали су и многа умећа, почев од керамике, обраде дрвета, камена и кости, и тако су, из зимских доколица и потреба стасавали занати а и древна уметност. Мора бити да је и металургија зачета уз такве, кућне ватре, где је неки промућурни посматрач,

РОДНА КУЋА СТЕПЕ СТЕПАНОВИЋА
(аутор фотографије Љубомир Ђук)

ОГЊИШТЕ У РОДНОЈ КУЋИ СТЕПЕ
СТЕПАНОВИЋА (аутор фотографије Љубомир Ђук)

РОДНА КУЋА ЖИВОЈИНА МИШИЋА У СТРУГАНИКУ (фотографија ТО Мионица)

будући Ковач, запазио да се из камена око ње понекад, услед јаког загревања цеде „сунчане сузе“, олово, калај или сирови бакар и да се те материје дају лако обликовати. Свитало је, латано али сигурно ново – Метално доба.

ЈОШ ЈЕДНО, ЗАГЛЕДАЊЕ У ДАВНИНУ

Антрополози данас сматрају, на основу зуба *homo erectus*, да су древни преци користили термички обрађену храну још у старини од пре 1,9 милиона година, а пуни докази о контролисаној употреби ватре нађени су у афричкој пећини Вондерверкт, са архелешким доказима, насталим пре милион година. Пре једне деценије откривено је пећинско огњиште у близини Тел Авива (Квесем пећина), где је у свему функционално огњиште доведено до савршенства, постављено на сред просторије и уредно ограђено редом камена. Било је пречника 2 метра, а у близини је нађено мноштво археолошких предмета и фрагмената (угљенисано дрво, остаци биљака, кости, камене алатке, што је дало обиље података о тадашњим становницима). И људски зуби, тамо пронађени, указују да су преци тада јели готово искључиво термички обрађену храну, мада неки и даље изражавају сумњу. У пећинама је дефинисан и најстарији обичај сахрањивања прапретка, вође клана (породице) под огњиштем, што је касније пренесено и у грађене куће, некада и под кућни праг (отуд и табу забране седења на њему), и то у све домове на отвореном (земунице, колибе, станишта од блата и прућа, што се у овдашњим сеоским срединама задржало до половине 20. века, а затим у дрвене-брвнаре и на крају камене зграде. И свуда, уз еволуцију дома ишло је и ватриште, готово до наших дана.

А у нешто ближеј античкој баштини, у Тракији, особито је поштована богиња Хестија, заштитница огњишта, али и прогнаника који су се у храмовима с вечном ватром склањали од потера, потпуно заштићени. Сматрало се још да је и заштитница путујућих, и да оличава дух гостопримства, била је и

чуварка тргова, храмова, општина... Све речено (и пропуштено) о Ватри, односно огњишту, током цивилизације слагало је многозначне и огромне корпусе магијских и апотропејских (заштитних) значења, обредних радњи, обичаја, али и бајалица, све до лечења. Огњиште је, у пуном смислу и кућни храм у коме бораве још увек многе нејасноће, енигме и значења. Узмимо за пример раскошне обреде о Бадњој вечери код Православних. А ова наша мала акција и племенита подршка РТС-а само желе да иницијално понукају истраживаче на обједињавање знања о овој запуштеној, мада сваке хвале вредној појави и теми. Морамо имати у виду да у протутњалим временима Ватра је увек ишла уз Човека, или он уз њу, да га је пратила од рођења све до смрти, а и после тога, пример су Вечне Ватре на гробљима угледника, ратника, као и на стратиштима...

И сматрамо да се читава једна огромна цивилизацијска симфонија још скривена чува под хоризонтом наших сазнања, попут леденог брега и као да иште да чим пре изађе пред очи и срца незахвалних потомака. Може бити да ћемо, схватајући све скривено моћи наново да исправимо кичме и смело, с поносом погледамо у далеке претке који су нам оставили такву баштину, а ми је до сада багателисали, успут губили или сасвим заборављали.

Уз та древна ватришта још увек су нам очувани корени, јер истину је говорио песник да „У Вайри се Бој одмара“ и чека да Светлошћу и силама Лепоте, Доброте и Истине обасја озебла срца наша.

Јер, ко зна какве предачке клетве прате нас недостојне које лебде изнад згаслих, запуштених огњишта и згаришта, оних најсуровијих што чекају да се рашчине, пониште и умину изнад спуштених плећа наших. Можда ће ново време осванути с неким новим ентузијазмом, сврховитим разумевањем и племенитијим односом према оставштини родова наших.

У Београду, 7530. године, месеца цветња,
у дан 18. по најстаријем Српском календару
или 18. маја 2022. лета Господњег

Душан Миловановић

ПРЕОБРАЖЕЊЕ У МОНАСТИРСКОМ КОМПЛЕКСУ ВЕЛИКОГ МЕТЕОРОНА – ЗАДУЖБИНА НЕМАЊИЋА

ОГЊИШЋЕ ТРПЕЗАРИЈЕ МОНАСТИРА СТУДЕНИЦЕ – ЗАДУЖБИНА НЕМАЊИЋА

ОГЊИШТЋЕ РОДНЕ КУЋЕ ПЕТРА II ПЕТРОВИЋА ЊЕГОША (аутор фотографије Драган Боснић)

ЈОШ УВЕК ЖИВО ОГЊИШТЋЕ У СЕЛУ НА ОРЈЕНУ, БЈЕЛОЈ ГОРИ ДИНАРСКОЈ (аутор фотографије Драган Боснић)

ОГЊИШТЕ У РОДНОЈ КУЋИ СТЕВАНА СТОЈАНОВИЋА МОКРАЊЦА, МУЗЕЈ КРАЈИНЕ, НЕГОТИН

ИЗДАВАЧ ЈМУ Радио-телевизија Србије • **ЗА ИЗДАВАЧА** Драган Бујошевић, генерални директор РТС; Бранислав Кланшчек, председник Управног одбора РТС • **САВЕТ РТС ЗА ЛИКОВНО СТВАРЛАШТВО** Никола Мирков (председник), Зорица Шујица (потпредседник), Славица Стефановић (помоћник председника), Никола Кусовац, Ђорђе Кадијевић, Чедомир Васић, Александра Јелисавец, Софија Љубичић, Драгана Ковачић • **АУТОР ТЕКСТА** Душан Миловановић • **КОАУТОРИ ИЗЛОЖБЕ** Душан Миловановић и Удружење Чуvari огњашта • **РУКОВОДИЛАЦ СЛУЖБЕ БАШТИНА И КУЛТУРНА ПРОДУКЦИЈА РТС** Александра Јелисавец • **ОДГОВОРНИ УРЕДНИК ГАЛЕРИЈЕ РТС** Петар Ђиновић • **УРЕДНИК** Ана-Марија Симоновић • **ИЗВРШНИ ПРОДУЦЕНТ** Славица Стефановић • **ГРАФИЧКО ОБЛИКОВАЊЕ** Предраг М. Поповић • **ШТАМПА** Штампарија РТС • **ТИРАЖ** 1.000 примерака • Београд, јун 2022.

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИ ОГЊИШТЕ РОДНЕ КУЋЕ ХАЈДУК ВЕЉКА, МУЗЕЈ КРАЈИНЕ, НЕГОТИН

PTC|3

@galerijarts

bastinarts rts.rs